

הקדמה

מירי רוזמרין רחל לוי הרץ

ההווה הוא רגע מאתגר למחשבה ופוליטיקה פמיניסטיות. בהתבוננות אל העבר, אפשר להתרשם מההישגים הרבים של הפמיניזם. חיי נשים כיום אינם דומים לחייהן בדורות הקודמים. ועם זאת, רבות מזירות הדיכוי, ההפליה וההדרה של נשים ומיעוטים מגדריים לא נעלמו, גם אם שינו את צורתן. חלק מההישגים שהושגו עדיין מוטלים בספק, נשחקו או אף נמחקו. אופנות חדשות מציגות נורמות ישנות של משפחה ואימהות. גם המציאות החברתית השתנתה עם הופעתם של טכנולוגיות חדשות, כוחות פוליטיים חדשים, שינויים אקלימיים ועוד. כל אלו מעלים את הצורך להתבונן בהווה ולבחון את צורות הפעולה והידע הנדרשות כדי להמשיך בפרויקט הפמיניסטי למען החירות של נשים ומיעוטים מגדריים ומיניים, ומתוך התמודדות עם האתגרים העכשוויים.

כפרויקט פוליטי, הפמיניזם מבקש לחשוף את ממדי אי-הצדק המובנה בסדרים חברתיים-מגדריים, כדי לקדם חירויות פרט, שוויון זכויות וייצוג שוויוני ומגוון בזירות חברתיות שונות. המחקר הפמיניסטי מראשיתו נוצר כבעל תפקיד כפול. תפקיד ראשון הוא להאיר היבטים של המציאות שקשורים לחייהם של נשים ומיעוטים מגדריים, וככאלה נחשבו שוליים או לא מעניינים עבור הידע המדעי המקובל. תפקיד נוסף הוא פענוח הדרכים שבהן אי-שוויון ודיכוי של נשים ומיעוטים מגדריים הופכים לשקופים או למוצדקים. המחקר הפמיניסטי מבקש להציע נקודות מבט אפיסטמיות שחושפות את ההבניות המגדריות המעצבות את מציאות החיים של נשים ומיעוטים מגדריים, וכן ארגז כלים מושגי שיכול לעזור להתגבר על הטיות מחקריות שמקורן בהבניות הללו. מכיוון שלמחקר הפמיניסטי, התיאורטי והאמפירי, יש תפקיד משמעותי בחשיפת ההבניות המגדריות המעצבות את מציאות החיים, הוא חלק בלתי נפרד מהשדה הפוליטי הפמיניסטי השואף לתיקון המציאות החברתית. מאחר שאנו חיות במציאות משתנה ופועלות למען שינוי¹, יש חשיבות מרכזית למבט מתמשך הבוחן את הרלוונטיות של המחקר למציאות המשתנה.

זוהי אפוא גם המטרה המרכזית של אסופה זו – בחינה ועדכון של הכלים המחקריים והפוליטיים של המחקר הפמיניסטי, מתוך התבוננות בהיבטים שונים

1. הטקסט נוקט לשון אישה, אך פונה לכלל המגדרים.

של הרגע שאנו נמצאות בו, באופן שכלים אלו יאפשרו מחקר המאיר את המציאות המורכבת של זמננו ומציע צורות פוריות להתערבות בה. הביטוי "ארגו כלים" מסמן מבחינתנו אופנים חדשים להבנה ולארגון המציאות החברתית המשתנה. איננו מבקשות לסמן את סך הכלים הזמינים היום למחקר ולעשייה פמיניסטית או להציע ארגו כלים על-זמני. מתוך הבנת החשיבות ביצירת כלים מחקריים ופוליטיים הרגישים להקשרים שונים ומשתנים, אי-אפשר להניח כי הכלים שהוצעו יפעלו ביחס לכל סוגיה ושדה באופן זהה וביעילות דומה. לכן חלק מהכלים המושגיים, התיאורטיים והפרקטיים יכולים להיתפס כפתרונות מקומיים. עם זאת, מלבד חשיבותם של הכלים המוצעים יש לדעתנו חשיבות בעצם המהלך בזירה המחקרית והאקטיביסטית – מהלך המסתכל במציאות במבט יצירתי, שאיננו דבק בכלים ישנים ומתאים את המציאות אליהם. אנו מבקשות להביט במציאות העכשווית ולבחון אילו שינויים תיאורטיים, מתודולוגיים ופרקטיים נדרשים בכלים הזמינים לנו כדי להגיב למציאות בצורה המקדמת שינוי חברתי.

המאמרים בקובץ נכתבו על ידי חוקרות וחוקר שנענו למשימה משותפת. הן התבקשו לזהות מהו בעיניהן אתגר פמיניסטי כיום ולהציע ממצאים מחקריים ותיאורטיים, וכן תובנות מעשייה אקטיביסטית, שיכולים לתרום להבנה שלנו את האתגר הזה ולאפשר צורות חדשות של מחקר ופעולה פמיניסטית ביחס אליו. החוקרות והחוקרים הוזמנו לחשוב על הכלים הרגילים שלהן, לבחון אותם מחדש, ואולי לשנות אותם. המשימה הזאת אינה פשוטה, משום שהיא דורשת מבט ביחס להווה, שמטיבו איננו סדור. כל תיחום של רגע היסטורי בעל משמעויות יכול לקרות רק בדיעבד, לאחר שכבר מסתמן מה השפיע על המציאות באופן בולט. אולם מחויבות למעורבות בתהליכים החברתיים צריכה לדעתנו להסתכן ולנסות לזהות בהווה לא רק את הכוחות שפועלים ויעצבו את העתיד, אלא אולי גם את הסדקים ואת האפשרויות שבשוליים שיכולות להפוך, עם קצת עזרה, לעתיד אחר.

פנינו לחוקרות וחוקר שכמו רבות בשדה הפמיניסטי פועלות בשדה המחקרי והאקטיביסטי. אף על פי שלעיתים נתפסים היחסים בין המחקר ובין השדה הפוליטי הפמיניסטי כנובעים מן הפערים בין מגדל השן לשטח, בפועל רבות מהחוקרות בתחום מושקעות ופועלות גם בשדות פוליטיים קונקרטיים. גם רוב מסגרות יצירת הידע הפמיניסטי בישראל כוללות מסלולים המשמשים חממה למיזמים חברתיים פמיניסטיים. כחלק מהמחויבות למחקר המחפש דרכים להתערבויות תיאורטיות, אמפיריות ופוליטיות, שילבנו באסופה צורות שונות של כתיבה מחקרית ומסירת ידע – מחקרים תיאורטיים ואמפיריים, שיחות ומסות. בכך ביקשנו להדגיש את החשיבות בהרחבת דרכי יצירת הידע והדיאלוג ביניהן. אפשר למצוא באסופה הצעות למסגרות תיאורטיות המאפשרות הצגה של שאלות חדשות או הפעלה של מסגרות אנליטיות חדשות לפירוש תהליכים

חברתיים. כמו כן חלק מהמאמרים מציעים כלים מתודולוגיים ומושגים מארגנים חדשים המאפשרים התבוננות מחודשת בסוגיות פמיניסטיות עכשוויות. מאמרים אחרים מאירים את התרומה האפשרית של פרקטיקות פוליטיות חדשות לקידום מטרת פמיניסטיות.

מהו אפוא הרגע החברתי, התרבותי והפוליטי שאליה מגיבה האסופה? האסופה צמחה מתוך זיהוי של שני משברים עיקריים: הראשון הוא משבר פנימי של התיאוריה הביקורתית והשני הוא משבר פוליטי רחב בעקבות עליית הפופוליזם השמרני ומגמות אנטי־דמוקרטיות ברחבי העולם. שני משברים אלו משפיעים באופן ישיר על אתגריו ואופקיו של הפמיניזם העכשווי.

משבר פנימי בשיח הביקורת

הצורך לחשוב מחדש על ארגו הכלים המחקרי והפוליטי הפמיניסטי נובע בחלקו ממשבר התיאוריה הביקורתית. משבר זה מזוהה בעיקר עם ספק גדול באשר ליכולתה של תיאוריה ביקורתית להיות רלוונטית לאתגרים חברתיים עכשוויים, כגון ההתחזקות הניכרת של יסודות פשיסטיים, רגרסיביים וקפיטליסטיים בחברות מערביות (Fassin and Harcourt 2019, 1–3; Jahn 2021). אפשר לראות כיצד המחשבה הביקורתית הניעה סטודנטים רבים בקמפוסים ברחבי העולם למחות בנחרצות ובנחישות כנגד המלחמה בעזה. עם זאת, רבים יסכימו כי התיאוריה הביקורתית נקלעה לקושי מתמשך להציג תמונה בת קיימה של שינוי פוליטי, הן בזירה הפמיניסטית והן בזירות חברתיות אחרות (McNay 2014; Harcourt 2020, 11). אחת הבעיות המזוהות עם המשבריות של התיאוריה הביקורתית היא הקושי לנסח בסיס נורמטיבי ערכי או תמונה ברורה של המצב שהביקורת שואפת אליו. במילים אחרות, קשה לנסח מהו המצב הטוב יותר שאותו רוצה הביקורת לקדם. בניסוחים היסודיים של התיאוריה הביקורתית של אסקולת פרנקפורט, לפעולה הביקורתית היו שתי מטרות מכוננות – תחילה חשיפת צורות הפעולה של מנגנונים אידיאולוגיים שתכליתה פירוק העקביות הפנימית של אותם מנגנונים, ובעקבות זאת שחרור וחירות של כלל בני האדם (Jay 2020). עם זאת, בסוף המאה העשרים ובמהלך המאה העשרים ואחת עלו ביקורות והסתייגויות כלפי הרעיון של שחרור מדיכוי וממבני כוח כמטרת העל של הביקורת.

בהקשר הפמיניסטי, משמעותיות במיוחד הן הביקורות הפוסטקולוניאליות שהצביעו על כך שהנחות היסוד של המחשבה הביקורתית על אודות קדמה ושחרור היו מסגרת רעיונית שהצדיקה את עליונות המערב על חברות לא מערביות ומסורתיות. כותבות מובילות, כגון סאבא מחמוד ובעקבותיה לילה אבו־לוחוד, ערערו על עצם הרעיון ששחרור ממבנים דכאניים הוא עיקרון אתי אוניברסלי (Abu-Lughod 2013). אבו־לוחוד יצאה כנגד המסגור האוניברסלי של ערכים כמו אוטונומיה, מימוש עצמי או עצמאות. נוסף על כך, במסקנות

לספרה האם נשים מוסלמיות זקוקות להצלה? היא קוראת לקהל הפמיניסטי המבקש לפעול עבור נשים מוסלמיות להפסיק לעשות זאת, ואף להפנות את המבט למקום אחר (שם). כך עורער כל בסיס נורמטיבי משותף לפרויקט הפמיניסטי שיוכל לשמש תשתית לביקורת או ליצירת חזון אפירמטיבי משותף של עתיד טוב יותר. הפעולה הביקורתית הפמיניסטית הלכה והתמקדה בארגו כלים לחשיפת דרכי השליטה והעוולות העומדות מאחורי התסריטים האידיאולוגיים של חיי היומיום.

ההתמקדות בביקורת הכוח והנסיגה מדיון בשאלה מהו הקיום הראוי והרצוי שאותו מנסה הפמיניזם לקדם יצרו תמונה בעייתית של חיים פוליטיים וסובייקטיביות פוליטית, תמונה המדגישה את החובה להתרחק ולהתנער מתחושות של שייכות וזיקה ליומיום (Rebughini 2018, 7–8). הקושי ליצור חזון ודמיון פוליטי משותפים, או הכללות רחבות על חוויות של נשים, הוביל לשמיטת הבסיס הרגשי והאנושי לסולידריות בין קבוצות ובין מאבקים. בעקבות אלה מתחדדת החשיבות של המחשבה המחודשת על מהות הביקורת הפמיניסטית – מה היא כוללת ואם היא יכולה להתמצות בניתוח יחסי כוח. כמו כן עולה הצורך לחשוב מחדש על היסודות של הדרישה לסולידריות ועל המשאבים הרגשיים והתרבותיים המאפשרים שילוב של מאבקים. אתגר נוסף הוא מחשבה רחבה על אופיים של חיים פוליטיים וסובייקטיביות פוליטית בצורות מתמשכות של מעורבות פמיניסטית בעולם.

עלייתו של פופוליזם שמרני

משבר הביקורת מתחדד אל מול אתגר העומד לפני חברות מערביות, ולפני התשתית הערכית הליברלית של הדמוקרטיה המערביות, עקב עלייה של כוחות שמרניים פופוליסטיים. בשנים האחרונות הישגים הפמיניסטיים נמצאים תחת מתקפה בעקבות התחזקות כוחות אלו ברחבי העולם, כוחות שעלו לשלטון או הפכו לחלופה משמעותית למפלגות המסורתיות. כוחות אלו מובילים מהלכים שמטרתם ביטול הישגים פמיניסטיים וקוויריים בחקיקה, במדיניות או בהלך רוח חברתי. כך לדוגמה בוטלה פסיקת בית המשפט העליון בארצות הברית שהתייחסה להפסקות היריון יוזמות בזכות חוקתית; חוקקו חוקים נגד הפלות בפולין²; בטורקיה בוטלה המחויבות לאמנת איסטנבול, המחייבת הקצאת משאבים ממשלתיים למאבק באלימות מגדרית ואלימות במשפחה; ובכירי ממשלה בהונגריה תוקפים את "השיגעון המגדרי" במסגרת מהלכים לקידום מדיניות שמרנית וצמצום זכויות האזרח (Kováts and Petó 2017; Gomes da Costa Santos 2021).

2. חלק מחקיקה זו בוטל במהלך החודשים הראשונים של שנת 2024.

הפופולזים הוא תופעה מורכבת המכילה בתוכה כוחות פוליטיים מגוונים. יש המזהים בפופולזים תגובת נגד (backlash) להתפתחויות כלכליות ניאו-ליברליות מחד גיסא ולשיח תרבותי פרוגרסיבי מאידך גיסא (Norris and Inglehart 2019); אף על פי שלא כל התנועות הפופוליסטיות מחזיקות בעמדות שמרניות ורגרסיביות בנושאי מגדר, עבור רבות מהן ביקורת ישירה על שינויים ביחסים בין המגדרים והשיפור במעמדן של נשים נתפסים כאיום על מבנה המשפחה המסורתי ועל הסולידריות החברתית (Graff and Koroleczuk 2022). המתקפה על הפרויקט הפמיניסטי לשוויון מגדרי ומיני משמשת למעשה כלי לערעור על שוויון, חירות וצדק חברתי כערכים משמעותיים. המתקפה השמרנית על הפרויקט הפמיניסטי במדינות דמוקרטיות שונות, ובכללן ישראל, היא סמן מרכזי במאבק בין כוחות שמרניים לבין כוחות ליברליים פרוגרסיביים. במסגרת המאבקים כנגד מה שמכונה "אידיאולוגיות מגדר", כוחות שמרניים פופוליסטיים ממסגרים מחדש סוגיות הקשורות לשוויון זכויות והגנה על חירות נשים ומיעוטים מיניים, ומציגים אותן כסדר יום של אליטות הנכפה על העם. מהלכים אלו לא תמיד יוצאים ישירות נגד השאיפה לשוויון מגדרי, אלא מנגידים בין "כפייה" של רעיונות פמיניסטיים המקדמים שוויון זכויות וחירויות מגדריות מיניות, לבין חירות וחופש הבחירה של "העם" לחיות חיים מסורתיים. למרות השימוש הרטורי בתווית "אידיאולוגיית מגדר", המשנה את משמעותה בהקשרים שונים, מאז הופעתה קשורה תווית זו למאבק של גופים דתיים, נוצריים ברובם, נגד הקניית זכויות פרוין לנשים (Gomes da Costa Santos 2021). עם זאת, אנגייסקה גרף ואלז'בייטה קורולצ'וק טוענות כי הצלחתם של מהלכים שמרניים מבהירה שלא ניתן עוד לחשוב על עתידה של הדמוקרטיה הליברלית בלי להתייחס לסוגיות המגדריות. יתרה מזו, מאחר שסוגיות של מגדר נמצאות בליבו של המאבק על עתידה של הדמוקרטיה הליברלית, נוצרות הזדמנויות חדשות למאבקים והישגים פוליטיים פמיניסטיים חדשים (Graff and Koroleczuk 2022).

בהקשר הישראלי, המתקפה על ההישגים הפמיניסטיים שנתפסו כמוטמעים בחברה הישראלית אומנם שואבת חלק מהאמצעים והרטוריקה שלה ממגמות שמרניות ניאו-פשיסטיות בינלאומיות, אך יש לה גם מאפיינים ייחודיים (Levi and Agmon 2021). אחת הזירות המרכזיות בישראל היא המאבק על חירות גופן וביטחונן של נשים. בשנים האחרונות קודמה מדיניות צמצמה את המשאבים הייעודיים להגנה על זכויות נשים, ובפרט את המשאבים למאבק באלימות מגדרית; התחזקו והתרחבו הסמכויות של מוסדות שמרניים ודתיים, כדוגמת בית הדין הרבני; והתוכניות לחינוך מגדרי ומיניות מיטיבה נמצאות בסכנת צמצום והוצאה ממאגר התוכניות החינוכיות לחינוך משלים של משרד החינוך.³

3. על כך ראו למשל ישראל חופשית 2023.

במבט צופה פני עתיד, מחקרים מרחבי העולם מסכימים ששיחים פופוליסטיים אנטי-מגדריים ניוונים משיח המקדם ביטחון כערך מרכזי. שיחים אלו קוראים לצמצם את חירותן של נשים למען ביטחונן ולמען ביטחון הקולקטיב.⁴ השיח הישראלי היה מאז ומעולם רווי בהיגיון ביטחוני, מצב שהחריף מאוד לאחר אירועי 7 באוקטובר 2023. אומנם אירועים אלה ערערו את הסדר המגדרי-הצבאי, אך הלחימה הממושכת בעזה שבה וחזקה אותו (לומסקי-פדר וששון-לוי 2024). אם כך, לאור המגמה העולמית יש לצפות כי גם בישראל יוכלו כוחות פופוליסטיים לשאוב מתוך השיח הביטחוני משאבים חדשים לצמצום ההישגים הפמיניסטיים.

אל מול עלייתה של השמרנות הפופוליסטית מתעצם האתגר ביצירת כלים פוליטיים ותיאורטיים יעילים להגנה על הישגי הפמיניזם. כך נדרשת תיאורטיזציה מורכבת המנסת מחדש את מושגי היסוד, הזכויות והחירויות שבהם מתמקד פמיניזם, באופן שיאפשר להתמודד עם ריקון השיח הפמיניסטי מאופק אמנציפטורי על ידי כוחות שמרניים. נוסף על כך, האתגרים בעקבות עליית הכוחות הפופוליסטיים מעלים את החשיבות של האפשרות להפעיל רגשות פוליטיים, כגון פגיעות ותסכול, או לחלופין תקווה ואהבה, ככוחות מניעים לקראת עתיד טוב יותר.

אחד המאפיינים הבולטים במיפוי האתגרים העומדים לפני הפמיניזם הישראלי כיום הוא צמצום הנוכחות של פמיניזם מטריאליסטי. זרם זה, שצמח והתפתח מתוך המחשבה המרקסיסטית, הצביע ביסודותיו על ההשפעה המכרעת שיש לחלוקה המעמדית, חלוקת המשאבים ועבודות הפיריון והבית על יחסי הכוח המגדריים. שאלת המעמד והמאבק בעוני של נשים נוכחת בכמה מהמאמרים והמסות באסופה (ראו את המסה של ספיר סלוצקר עמראן, ואת מאמריהן של תניא ציון וולדקס ושל מיכל קומם ואגת סולד). במאמרים אלו הבנת ההשפעה של עוני ומעמד על אפשרויות החיים והתפיסה העצמית של נשים חיונית להבנת הכלים הזמינים לסיוע ולפעולה פוליטית לשינוי חברתי. גם גישות הצטלבנותיות (intersectionality), המנתחות את המפגש בין צירים שונים של שוליות ודיכוי, מתייחסות להשפעת המעמד על התנסויותיהן ופעולותיהן של נשים.

ועם זאת, ניתן לראות כי סוגיות הקשורות במובהק ליומיום המעמדי והחומרי של נשים, בין שהן חיות בעוני ובין שהן מנוצלות בהיבטים של עבודת פריון או עבודות הבית, כמעט אינן נוכחות באסופה. לעומת זאת, רבות מהמשתתפות בחרו כסוגיות הבערות מבחינתן בשאלות של זהות וסולידריות. גם ההיבטים החומריים של הכיבוש הישראלי בשטחים ושל המלחמה בעזה כמעט אינם עולים במאמרים ובוודאי אינם נידונים לעומק. כאמור, אין לראות במפה המצטיירת

4. Kováts 2017; Kuhar and Paternotte 2017; Grzebalska and Pető 2018; Graff and

מתוך האסופה מפה שלמה או סופית של המציאות העכשווית בעיניים מגדריות או של המחקר והאקטיביזם הפמיניסטי בעת הזו. יש חשיבות גדולה במחקר פמיניסטי החושף את הצורות העכשוויות שבהן מבני השוק החדשים והישנים משמרים את הניצול של נשים ותומכים בשימור אלימות כנגדן (Cavallero and Gago 2021). ואכן, גם בעולם אפשר לראות תזוזה מסוימת מניתוח מבני של מעמד ועוני ממוגדר, לגיבוש של כלים לשינוי והתמודדות עם הצורות העכשוויות של שוק ניאוליברלי. המעבר הזה מלווה לא פעם בחיבורים בין מסגרות תיאורטיות מטריאליסטיות מסורתיות ובין שפות ניאוליברליסטיות, כגון תיאוריות אפקט ותיאוריות דלזיאניות. כך לדוגמה, רוניקה גגו הולכת בספרה *Feminist International: How to Change Everything* מעבר לניתוח צורות הניצול הכלכלי-מגדרי ומתרכזת בניתוח השביתה ככלי פוליטי ואפקטיבי להתנגדות (Gago 2020). מבחינת תיאורטית, היא יוצרת המשגה המבוססת על ניאוליברליזם כדי להצביע על הכוחות האנושיים המחברים בין גופים ומאפשרים התנגדות אפקטיבית לצורות כוח מושרשות. חוקרת חשובה נוספת היוצרת גשר בין ניתוח מטריאליסטי לשפות תיאורטיות אחרות היא מריה פואיג' דה לה בלקאסה (Puig de la Bellacasa 2017). גם היא מתרכזת בעבודת הטיפול והדאגה כאתר מסורתי לניצול כוחות העבודה של נשים וכגורם מרכזי בשימור ניצולן הכלכלי. אולם כדי לעשות זאת, היא קושרת בין המסורת של הפמיניזם המטריאליסטי, הדיון שלו בעבודת הטיפול והדאגה ואונטולוגיות פוסט-הומניסטיות חדשות.

על מחקר ברגעי משבר

מלבד שני תהליכים משבריים אלו, האסופה התהוותה ונחתמה ברגעים דרמטיים במיוחד בהיסטוריה הישראלית. עוד לפני אירועי 7 באוקטובר, מדינת ישראל סערה ממחאה הולכת וגוברת כנגד ההפיכה המשטרית. המתחים והקונפליקטים שמעצבים את ישראל הפכו לבולטים מאי פעם, והיסודות הדמוקרטיים-ליברליים שלה עומדים לפני איומים ממשיים. השיח החברתי – בעד ונגד ההפיכה המשטרית – הפך לרווי אלימות והגביר את הקיטוב בין הקבוצות השונות בחברה. אחת הסוגיות המרכזיות שהפכו למוקד במאבק זה היא מעמדם של נשים ומיעוטים מיניים ומגדריים אחרים, אשר זכויותיהם וחירותם כבר אינן מובטחות. המשבריות בחברה הישראלית הגיעה לשיא עם אירועי 7 באוקטובר ופרוץ מלחמת חרבות ברזל. לצד חוויה עמוקה של אבל, אובדן, חוסר ודאות וחוסר ביטחון, אירועים אלה טלטלו מן היסוד תפיסות והנחות בסיסיות אשר ליציבותה של הדמוקרטיה הישראלית ותפקוד מוסדות המדינה. המלחמה העצימה עוד יותר את מקומם של הצבא, השיח הצבאי והפרספקטיבה הצבאית בשיח הישראלי. דומה שהזיהוי של הצבא עם גבריות מחזק את התפקידים המסורתיים, שלפיהם

גברים לוחמים ונשים מחזיקות את הבית, אף על פי שיותר מבעבר הודגשה תרומתן של נשים ללחימה. נראה כי המתנגדים לשילוב נשים בצבא יאלצו להתמודד עם ההכרה הרחבה בחיוניותן של הנשים במערך הצבאי (לומסקי-פדר וששון-לוי 2024).

המשבר הפוליטי והלאומי בשנים האחרונות בישראל העמיק במידה ניכרת את האי-שוויון המגדרי ועורר זירות ישנות-חדשות שבהן נדרשים מאבקים פמיניסטיים (קרזי-פרסלר וששון-לוי 2024). המחאה כנגד ההפיכה המשטרית הפכה לזירה מרכזית לחשיפת היבטים מגדריים במבני האזרחות הישראליים. כמה מהקבוצות הבולטות שהתארגנו במסגרת המחאה היו בעלות קווים מגדריים ברורים, ובהן "בונות אלטרנטיבה" ו"החזית הוורודה". עם זאת, המחאה עשתה גם שימוש בהון התרבותי והסמלי של הגבריות הישראלית, כאשר הדגישה שירות צבאי משמעותי כמפתח לעמדה אזרחית. מתוך תמונה מורכבת זו עדיין אין לדעת מה תהיה תרומתה של המחאה בקידום מציאות מגדרית חדשה. אולם ניתן לראות את שעת הכושר המתקיימת דווקא ברגעי המשבר, המאפשרת צמיחה מהירה של גופי חברה אזרחית והשפעה על סדר היום הפוליטי.

מאמרי האסופה נכתבו במסגרת עבודה קבוצתית אשר החלה בדצמבר 2022 ונמשכה עד לפברואר 2024, כך שלמעשה עמד לפני הכותבות והכותב האתגר שבהשלמת הכתיבה בשעות שבהן נדמה שכל המציאות החברתית התערערה ולא ברור מה ייווצר מתוך השבר הזה. המאמרים עודכנו עם סיום העבודה על האסופה בינואר 2025. השלמת מחקר חברתי ברגע של התפרקות המסגרות התיאורטיות והחברתיות היא אתגר קשה ביותר, אולי בלתי אפשרי. מתוך מחויבות לרלוונטיות של המחקר למציאות משתנה, איננו מבקשות להסתיר את הערעור היסודי שהרגע הזה יוצר. אולם ייתכן כי בעת הזו אפשר לאמץ צורות פעולה ומבטים מחקריים חדשים על המציאות המתהווה, כדי להשתתף ביצירת האפשרות למציאות חדשה וטובה יותר שאולי תצמח מתוך הערעור וההרס.

אף על פי כן, כמה מהמאמרים מבקשים להציג תובנות ראשונות. חלקם מציגים תובנות רפלקסיביות ראשונות על השפעת המלחמה והמשבריות המתמשכת על הדמוקרטיה והחברה הישראלית. מאמרים אלו מצביעים על מגמות סותרות. מחד גיסא, למגדור של המלחמה השלכות קשות על נשים: התחזקות מגמות של שחיקה בייצוג נשים בזירה הפוליטית הפורמלית, העמקת האלימות כלפי נשים, חזרתן לספרה הביתית ודחיקתן ממעגל מקבלי ההחלטות. מאידך גיסא ניכרת הבולטות של נשים במאבק לשחרור החטופים וההטופות וסיום המלחמה, ונוצרות אפשרויות לבריתות פוליטיות חדשות הנובעות משותפות הגורל בין קבוצות שונות. כך, מתוך רגע משברי ומתוך מחויבות פמיניסטית בסיסית ליצירת צורות ידע שפועלות בעולם, האסופה מדגישה את השאלות האלה: אילו זירות חברתיות חדשות דורשות תשומת לב, הבנה

ופעולה? אילו כלים אפיסטמולוגיים ומתודולוגיים חדשים נדרשים כדי להבין את המציאות המשתנה, במטרה לקדם את השינוי הנדרש בעת הזו?

על הספר

האסופה מאורגנת סביב כמה רעיונות מרכזיים המוצגים דרך ארבעה שערים. השער הראשון נקרא **מעבר לניתוח מבני כוח**, והמאמרים בו מתמודדים בין השאר עם השאלות האלה: האם המבט הביקורתי פמיניסטי מתמצה בניתוח של מבני כוח המעצבים מציאות נתונה? והאם אפשר או ראוי ליצור מבטים פמיניסטיים למטרות נוספות? המאמרים בשער זה בוחנים את המגבלה של ניתוח יחסי כוח גרידא ומציעים גישות ביקורתיות נוספות. כפי שנאמר לעיל, ההתמקדות בניתוח יחסי כוח כמהלך בלעדי של ביקורת פמיניסטית יצרה דימוי של קולקטיב פוליטי לא יציב שמקשה את השיתוף בין קבוצות. כמו כן, ההימנעות מהצבה של אופק שאליו שואפות חוקרות ופעילות פמיניסטיות יוצרת דימוי של חיים פוליטיים המוקדשים לפירוק מתמיד של עוד ועוד תצורות של כוח, ללא עתיד. דימוי כזה מבסס תפיסה לא ברורה של מושגי יסוד כמו חירות או שחרור,⁵ וכן מעורר מנעד צר של רגשות כמו ניכור, זרות, התנגדות, כעס וטינה. אומנם אלו רגשות חשובים מבחינה פוליטית, אבל כשהם חוזת כל החיים הפוליטיים, הם מקשים לדמיין עולם חדש ואחר ולפעול למימושו (רוזמרין 2018). לכן חשוב לפתח שיח ביקורתי המסוגל להציב אופק שביחס אליו הביקורת פועלת בצורה אפירמטיבית ולא רק שוללת מציאות קיימת (רוזמרין 2018; Lorenzini and Tazzioli 2020).

מאמרה של **מירי רוזמרין**, "על פגיעות ככוח מניע פוליטי פמיניסטי", מציע את השימוש בפגיעות ככלי ביקורתי וכמשאב אפקטיבי לפעולה פמיניסטית. המאמר בוחן כיצד המאבקים הפמיניסטיים מתבססים על תיאוריות ביקורתיות המתמקדות בפירוק מבני כוח, וכך מעצבות דימויים בינריים המובילים להתפרקותו של הסובייקט הפוליטי הפמיניסטי הקולקטיבי. כחלופה לתיאוריות אלו רוזמרין בוחנת את המאפיינים היחסותיים (relational)⁶ של פגיעות במטרה לאפשר מחשבה מחדש על פעולה פוליטית פמיניסטית קולקטיבית. המאמר מגלה כיצד ניתוח דרך הפריזמה של פגיעות מרחיב את ארגו הכלים הפמיניסטי בכך שהוא מאפשר להתייחס לפגיעות ככוח מניע פוליטי שעלול להיות גרסיבי אך גם יכול להיות כוח המדגיש תלות הדדית וקרבה. רוזמרין מדגימה צורות

5. Zerilli 2005; McNay 2014; Allen 2016

6. את המונח relationality נהוג לתרגם בשדה הפסיכואנליזה ל"התייחסותיות". בהקדמה ובחלק מן המאמרים באסופה תורגם המונח ל"יחסותיות", כדי להדגיש שהמיקוד של המונח הוא בכלל היחסים ולא בהתייחסות של הסובייקט.

פעולה מבוססת פגיעות באמצעות ניתוח הפעולה הפוליטית של הארגונים "בונת אלטרנטיבה" ו"החזית הוורודה" באירועי המחאה כנגד ההפיכה המשטרית בשנת 2023.

מאמרה של רחל לוי הרץ, "על מחקר פמיניסטי עם נערות ונשים צעירות: מיניות, פגיעות מועצמת ויחסים אָפקטיביים", עושה גם הוא שימוש בקטגוריה של פגיעות. לוי הרץ בוחנת את הפגיעות מנקודת מבט מחקרית חלופית להתמודדות עם האתגרים האפיסטמיים והמתודולוגיים בבחינת מיניותן של נערות ונשים צעירות בעידן הניאו-ליברלי. נקודת מבט זו מבקשת לחרוג מעבר לניתוח מבני כוח במטרה לערער על הדיכוטומיות המעצבות את מיניותן של צעירות בין שני קטבים: מחד גיסא סובייקטיביזציה והעצמה מינית, ומאידך גיסא החפצה, סיכון ופגיעות. המאמר מרחיב את ארגו הכלים הפמיניסטי באמצעות ניכוס רגעים של דיסוננס אָפקטיבי המתעוררים מתוך הניסיון המיני של צעירות ומתוך הניסיון של החוקרת המתודעת להתמודדות עם פגיעותן המועצמת. באמצעות שימוש במסגרות תיאורטיות של פגיעות ואָפקט, המאמר מגלה כיצד רגעי דיסוננס אָפקטיבי מאפשרים את העמקת ההבנה של הקונפליקטים הקשורים בביטוי המיני של צעירות. הבנה זו נובעת מתוך הקשבה אָפקטיבית לגוף הפגיע וחשיפת קולקטיביות התומכת הן בהתמודדות עם פגיעותן והן בביטוי המיני.

אפשרות נוספת לגישה השואפת להרחיב את המנעד הביקורתי מעבר לביקורת יחסי הכוח מוצגת במאמרה של רונית עיר-שי "הפמיניזם הדתי בישראל: בין שמרנות לשיח זכויות ליברלי". עיר-שי מבקשת להגיב למתקפות של הכוחות השמרניים, הדתיים והמקומיים על היתכנותו של פמיניזם דתי. המאמר מדגים כיצד שיח פמיניסטי-דתי אשר איננו מתמקד בזכויות וחירויות הפרט נוחל הצלחות משמעותיות יותר בהגנה על זכויותיהן של נשים דתיות, שכן הוא מבסס גישה קהילתנית המשלבת מחויבות לצדק מגדרי עם דרישה להכרה באנושיות הבסיסית של נשים. ביסוס הדרישה לצדק מגדרי מתוך ההכרה בסובייקטיביות העצמאית של נשים, ולא מתוך תפיסה של שוויון בין יחידים, מאפשר לחשוב על תהליכי שינוי בתוך מסגרות נורמטיביות בעלות היבטים פטריארכליים ושמרניים.

שפה תיאורטית נוספת השואפת לאפשר התערבות אפירמטיבית במבני כוח מגדריים מציעה טל מנחם, במאמרה "בראשית היה קשר: מחינוך לשוויון בין המינים לחינוך לשותפות מגדרית מבוססת הבל". מנחם עושה שימוש בהגותה של לוס איריגארי כבסיס להרחבת המנעד של חינוך לשוויון מגדרי. לפי מנחם, ההתייחסות החינוכית לשוויון מבוססת על פי רוב על בינריות מגדרית ומיפוי הבניות חברתיות מגדריות מתוך ניתוח מבני כוח. איריגארי מדגישה את ההבדל בין המינים ואת הצורך בשותפות מגדרית מבוססת הבל. מנחם טוענת ששותפות כזו היא מערכת דינמית של כוחות חיים ותשוקה להתהוות

המתעוררת בד בבד עם היכולת לזהות הבדלים וגם לכוון דרכם את העצמי. רעיון זה מאפשר לפתח פדגוגיות המקדמות שותפות מגדרית כתנאי הכרחי להתפתחות אנושית מיטיבה. המאמר מבסס גישה מגדרית חינוכית השואפת לשינוי התפקידים והיחסים המגדריים מן היסוד.

המאמרים בשער הראשון מציגים כיוונים שונים בהליכה מעבר לניתוח מבני כוח. במאמריהן של רחל לוי הרץ וטל מנחם מוצגת התשתית הגופנית החיה כמשאב להעמקת הידע ולהרחבת אפשרויות הפעולה ביחס לצורות מושרשות של כוח. גם במאמרה של מירי רוזמרין הפגיעות הגופנית והתלות ההדדית הנובעת ממנה משמשות תשתית שמאפשרת לחשוב על פוליטיקה המשתמשת בגופניות לא רק כמפה של כוחות דכאניים, אלא גם כמשאב לפעולה משותפת לשינוי חברתי. הדיונים הללו מדגישים את החשיבות שבהבנת הפעולה הפמיניסטית לא באופן מופשט כי אם כחלק מחיים הנוטעים בתוך מעגלי שייכות ומשמעות. הם ממחישים כיצד מעגלים אלו אינם רק מגבלה אלא גם משאב לדמיון פוליטי וסובייקטיביות פוליטית, ששואפים גם לפרק מציאות דכאנית וגם לבצע עבודה מורכבת של שינוי ושימור.

השער השני נקרא 'יצירת ידע: מפְּלִי האדון לסִינְתוֹת חדשות', והוא מאגד מאמרים המציעים להרחיב את צורות יצירת הידע הרלוונטיות לפרויקט הפמיניסטי. מכיוון שההטיות המגדריות בתהליך יצירת ידע מחקרי משמרות סטריאוטיפים מיניים ובינריות מגדרית כחלק מידע מדעי, קיימת חשיבות רבה בהתייחסות לאי־צדק מגדרי לא רק במובנו האתי או הפוליטי, אלא גם במובנו האפיסטמי (Fricker 2017). עם זאת, האפיסטמולוגיה הפמיניסטית צריכה להרחיב את ההתייחסות שלה מעבר להתבוננות ביקורתית בתהליך יצירת הידע. הלן לונגיני טוענת כי אחד האתגרים המרכזיים של האפיסטמולוגיה הפמיניסטית הוא פיתוח הבנה של המאפיינים האֶפְקְטִיבִּיים של תהליך יצירת הידע ושל ההגיונות המשמשים אותנו בהצדקה של מטרות פוליטיות באמצעות ידע זה (Longino 2010). מאמץ פמיניסטי זה עשוי לבסס אפיסטמולוגיה שלא רק מתארת פרקטיקות ליצירת ידע, אלא גם מעניקה משמעויות להבנה, לעיבוד וללמידה של ידע כחלק מתהליכי השינוי (Haslanger 1999; Rooney 2012).

אתגר נוסף העומד לפני האפיסטמולוגיה הפמיניסטית הוא בחינת הטענות הראויות המשמשות להצדקת המטרות הפוליטיות הפמיניסטיות. אידיאולוגיות ומחויבויות תרבותיות באות לידי ביטוי בפרקטיקות אפיסטמיות ומחזקות אותן, ולכן האפיסטמולוגיה הפמיניסטית צריכה להיות מודעת לשימוש החברתי-פוליטי שנעשה בה (Mühlebach 2016). מודעות רפלקסיבית זו חשובה במיוחד למאמץ להמשיג מחדש מושגי יסוד כגון מגדר, כוח, אוטונומיה, צדק ושוויון, הנמצאים בלב המחשבה והעשייה הפוליטית הפמיניסטית (Brun 2022).

המאמרים בשער זה בוחנים כיצד המחקר הפמיניסטי משתמש בתיאוריות ביקורתיות ובמסגרות חשיבה הממוקמות, לעיתים קרובות, בשני קצוות – שימוש

בכלי האדון מזה, ותפיסה רדיקלית של התנגדות מוחלטת לכלים אלו מזה. המאמרים מציעים מהלכים רפלקסיביים הבוחנים את המסגרות האפיסטמיות הפמיניסטיות ואת השימושים הנעשים בהן במחקר הביקורתי ובהצדקה של סדר היום הפוליטי. תהליכים רפלקסיביים אלו מנסים להיחלץ מהדיכוטומיה ולהציע סינתזות של כלים אנליטיים, חדשים וישנים, שמאפשרים הבנה מעמיקה יותר של המציאות המגדרית ושל המטרות הפוליטיות הפמיניסטיות העכשוויות.

דפנה יואל, במאמרה "האם אפשר לשנות את הסדר החברתי המגדרי בעזרת ממצאים מדעיים שמערערים על הבינריות של מוח ומגדר?", בוחנת אם ממצאים של המדע הפוזיטיביסטי יכולים לסייע לניסיון הפמיניסטי לערער על הסדר החברתי הקיים, לשם קידום שוויון מגדרי. יואל מציגה את הדואליות בתפיסה הנורמטיבית של הבינריות המגדרית המשמשת הן כמסגרת אפיסטמית למחקר והן כהצדקה לשימור הסדר החברתי המגדרי. המאמר בוחן באיזה אופן כלים מדעיים אמפיריים עשויים לסייע לניסיון של תיאוריות פמיניסטיות וקוויריות לאתגר את התפיסה החברתית-תרבותית של בינריות מגדרית ומינית. יואל טוענת שאף שאין להתייחס לארגון האתי של החברה האנושית כאל שאלה מדעית, ממצאים מדעיים אמפיריים עשויים לשמש כלי פמיניסטי לערעור על הסדר החברתי הקיים. המאמר מתייחס לעילות לצד הסיכונים הטמונים בשימוש בכלים פוזיטיביסטיים אלו כחלק מפעולה פמיניסטית לשינוי הסטטוס קוו המגדרי.

מהלך אפיסטמי נוסף יש במאמרה של **ענת שלם**, "פנומנולוגיה ביקורתית ככלי חדש לתיאוריה פמיניסטית: היריון לא נבחר כמקרה בוחן". שלא כמו יואל, המציעה לאמץ את הכלי המדעי הפוזיטיביסטי ככלי נוסף בשירות הפרויקט הביקורתי, שלם מציגה שדה תיאורטי מתפתח שנקרא פנומנולוגיה ביקורתית, המרחיב את הגישה הפנומנולוגית הקלאסית. שלם מדגימה דרך ניתוח מקרה הבוחן של היריון לא נבחר כיצד הפנומנולוגיה הביקורתית משמשת מסגרת מתודולוגית-אפיסטמית חדשה להרחבת השיח הפוליטי הדיכוטומי העוסק בהפסקות היריון יוזמות ומתמקד בשיח זכויות ליברלי. המאמר מציג את העקרונות של זרם עכשווי זה ומראה כיצד הפנומנולוגיה הביקורתית מאפשרת לתת מקום לחוויות החיים של נשים, מתוך חשיפה ביקורתית של התנאים החברתיים ומבני הכוח המעצבים חוויות אלו. באמצעות הפעלה של מתודולוגיה פנומנולוגית ביקורתית, המאמר מציע ניתוח של היריון לא נבחר מעבר להתמקדות של הדיון האתי בקביעת הגבולות בין האוטונומיה של האם על גופה לבין הנפרדות של העובר המתהווה. כך שלם מראה כיצד היריון צעיר הוא תופעה עמומה, לא חד-משמעית, אשר המוות נמצא בשני קצותיה.

במאמרו "בין תיאוריות קוויריות ופמיניסטיות למציאות: מבט אינטרדיסציפלינרי על עיתות משבר", אינה בלוסקידוש וגילי הרטל מציעות סינתזה בין הכלים האנליטיים הפמיניסטיים והקוויריים הזמינים לניתוח

ולהתמודדות עם מציאות החיים הדינמית של משבר ואי־ודאות. מתוך דיון במונח האנליטי "הצטלבותיות", הן מבקשות לבחון מה תרומתן של התיאוריות הביקורתיות – הפמיניסטיות והקוויריות – להבנה עמוקה יותר של המציאות המשברית ולהתמודדות עימה. המאמר מדגים כיצד התיאוריה הפמיניסטית והתיאוריה הקווירית, אשר צמחו מתוך מוטיבציות דומות, מציעות התייחסויות שונות למבנים של כוח, לדיכוי ולהצטלבותיות. מתוך דיון זה, בלוסקדוש והרטל מציעות אתיקה המבוססת על נקודת מבט בין־תחומית והומניסטית אשר מאפשרת שימוש רגיש, זהיר ובו־זמני בקטגוריות אנליטיות שונות.

מאמרים אלו מצטרפים למאמרים בשער הראשון באופן שבו הם חושפים את הצורך של המחקר הפמיניסטי ללכת מעבר לחשיפה ביקורתית של מבני ידע, כדי ליצור ידע שמאפשר להתמודד עם אתגרי המציאות. האישור של חשיבות המדע הפוזיטיביסטי, וכן של החוויה הגופנית – למרות הטענות על אי־האפשרות לתקף את ה"טוהר" של ידע עובדתי או של חוויה גופנית אחת – מעלה את האפשרות שאנו חיות וחיים בעידן הדורש ידע קונפליקטואלי. זהו ידע הפועל בכמה מישורים – עובדות וערכים, חוויה גופנית וביקורת החוויה האחת – כדי להגיב על האתגרים המורכבים שיוצרים את הרגע המשברי של הביקורת והמציאות המגדרית.

השער השלישי, סולידריות ושיתופי פעולה: מעבר לפוליטיקה זהויות, עוסק בהיבט מרכזי נוסף של ההתמודדות עם המציאות המשברית המאתגרת את הניסיון הפמיניסטי לחשוב וליצור סולידריות ושיתופי פעולה. כפי שתואר לעיל, תיאוריה ביקורתית המתמקדת בניתוח מבני כוח ומיקומים הצטלבותיים מדגישה הבדלים מעמדיים, גזעיים, מגדריים ואחרים. כך הפערים בין תת־קבוצות של נשים הופכים לתהומות בין קבוצות המשתתפות זו בדיכוי של זו. תמונה פוליטית זו מעצימה את פוליטיקת הזהויות אשר מחלקת את הנשים לקבוצות אנטגוניסטיות, מצב אשר מקשה לבסס סולידריות ושיתופי פעולה פוליטיים־פמיניסטיים (Hemmings 2012). שיח זה של פוליטיקת זהויות הפך למטרה נוחה לשיח הפופוליסטי־שמרני, אשר מדגים באמצעותו כיצד פוליטיקה אליטיסטית איננה נוגעת בבעיות ה"עם". השיח הפופוליסטי מעמיק אפוא את הקיטוב והפילוג החברתי, המעמדי והגזעי, כדי להצדיק מטרות פוליטיות הפוגעות בהישגים הפמיניסטיים (Graff and Korolczuk 2022).

קלייר המינגס טוענת שעל הפוליטיקה הפמיניסטית להתמודד עם מצב שבו מצד אחד ישנה התייחסות אינדיבידואליסטית יתר על המידה לסובייקטיביות פוליטית, ומצד שני התיאוריה הביקורתית, ובפרט ההצטלבותית והפוסט־סטרוקטורליסטית, עלולה להוביל לתפיסה דטרמיניסטית של הכוחות החברתיים (Hemmings 2012). לטענתה מצב זה מוביל לכך שקשה לעורר אמפתיה בין יחידים או קבוצות כמוטיבציה לשינוי חברתי פמיניסטי. המינגס מציעה לבחון דרכים חדשות להבין יחסים ומשאבים אפקטיביים, מעבר לאמפתיה, שיכולים

לשמש בסיס לסולידריות ושיתופי פעולה. משאבים אלו מדגישים את התשוקה לקשר כהכרחית בבסיסה ושימורה של פוליטיקה פמיניסטית המניעה שינוי חברתי.⁷ תפיסות פמיניסטיות המתייחסות לסובייקטיביות פוליטית מנקודת מבט המדגישה יחסותיות (relationality) ובין-סובייקטיביות (intersubjectivity) עשויות אפוא לקדם דיאלוג וקולקטיביות ולשמש בסיס למחשבה מחדש על סולידריות פמיניסטית.⁸

המאמרים בשער זה מבקשים לחשוף יחסים פוליטיים ותצורות חדשות של סולידריות. המאמרים מגלים מרחבים אפקטיביים חלופיים המתהווים ביחס למבני הכוח הדכאניים, אך בה בעת מאפשרים ידע ופעולה משותפת. המחשבה מחדש על סולידריות ושיתופי פעולה פמיניסטיים מרחיבה את ההתייחסות לקבוצות נוספות אשר יכולות להיות בעלות ברית בקידום המטרות הפוליטיות הפמיניסטיות. המאמרים בוחנים אילו יחסים אפקטיביים מפרקים ואילו בונים את האפשרות לדיאלוג וסולידריות, במיוחד במציאות של אלימות ממסדית ומתמשכת, קיטוב, קונפליקט ומלחמה.

במאמרו "גברים כבני ברית במאבק הפמיניסטי: טריאלוג של אופטימיות זהירה", מיכל זאבי, דפנה הקר ואדם כהן בוחנות את השאלה כיצד אפשר להפוך את הפעילות האקטיביסטית הפרו-פמיניסטית של גברים בישראל למשמעותית בשדה הפעולה הפמיניסטי. הכותבות מנתחות את האתגרים בכל אחד משלבי ההתגבשות של יחיד אקטיביסטי פרו-פמיניסטי. שלבים אלו כוללים פיתוח תודעה פמיניסטית כשלב מקדים, כניסה לשדה האקטיביסטי באופן שאיננו כוחני, והתמודדות עם התנגדויות של גברים לא פמיניסטים ושל אקטיביסטיות פמיניסטיות בשלב הפעילות האקטיביסטית האינטנסיבית. הן מציגות מהלך זה באמצעות טריאלוג, שימוש מתודולוגי ופוליטי בשיחה, שדרכו הן מדגימות עקרונות המאפשרים להתגבר על האתגרים השונים, במטרה להגדיל את השפעתה של הפעילות האקטיביסטית הגברית הפרו-פמיניסטית בישראל ובכלל. אפשרות נוספת ליצירת סולידריות מעבר לפוליטיקת זהויות נמצאת במאמרה של תניא ציון וולדקס, "סולידריות שברירית: אפקט, גבולות ומרחב באקטיביזם אימהי נגד אלימות המשטרה בישראל". המאמר מנתח את מקרה הבוחן של שני ארגוני אימהות הנאבקים באלימות המשטרה, "אמהות על המשמר" ו"אימהות נגד אלימות המשטרה", במטרה להבין כיצד אקטיביזם אימהי מתאפשר ומתעצב ברגע הפוליטי העכשווי בישראל. ציון וולדקס בוחנת היבטים מרחביים שדרכם מתעצבות מחויבות וסולידריות באקטיביזם אימהי. מאמרה חושף את הדואליות באפקטיביות השברירית המתהווה בארגונים אלו, אשר מצד אחד יכולה להצמיח סולידריות המבוססת על זהות אימהית

⁷ Hemmings 2012; Pedwell 2014; Vachhani and Pullen 2019

⁸ Assiter 2000; MacKenzie and Stoljar 2000; Pedwell 2014; Hill Collins 2019

ומצד שני עלולה לפרק סולידריות בגלל פוליטיקת זהויות. המאמר מדגים את הדינמיקה האפקטיבית אשר בו זמנית מפרקת ומקרבת שיתופי פעולה בין אימהות אקטיביסטיות. באופן זה, המאמר ממחיש כיצד פעולה משותפת איננה רק תוצר של סולידריות אלא יוצרת בעצמה מגוון של חוויות אשר עשויות לשעתק או לשבש את תצורות הכוח.

הטקסט השלישי בשער זה, "על מותו של הפמיניזם? הרהורים על פמיניזם פלסטיני בעקבות 7 באוקטובר", מציג שיחה עם מנאל שלבי וסוכינה סועאד. מטרתה המקורית של השיחה הייתה לברר את ההישגים והאתגרים של הפמיניזם הפלסטיני בישראל. פורמט השיחה תוכנן כדי לתת ביטוי לריבוי הקולות בשיח הפמיניסטי-פלסטיני ולהתרחק מתחושת הייצוג של עשייה מורכבת ומגוונת זו. בסופו של דבר, השיחה התקיימה לאחר אירועי 7 באוקטובר ופרוץ מלחמת חרבות ברזל, ונסבה על היחסים בין הפמיניזם הפלסטיני והישראלי לנוכח האירועים הקשים אשר השפיעו על כל חלקי החברה הישראלית. אירועים אלו המחישו ביתר שאת שאלות ואתגרים הנוגעים להיתכנות של שיתופי פעולה פמיניסטיים בין קבוצות שונות בחברה הישראלית. בשיחה עלה הקושי לקיים סולידריות פמיניסטית בעת מלחמה ובמצב של קונפליקט לאומי מתמשך. אופיים הקשה של אירועי 7 באוקטובר והמלחמה בעזה המחישו את פוליטיקת הזהויות המורכבת ואת הציויים הלאומיים אשר אינם מאפשרים התייחסות ב־זמנית לכאבם של שני העמים. שלבי וסועאד מדגישות את הנסיגה של הפמיניזם בעיתות מלחמה, אך מציעות לבסס סולידריות פמיניסטית שתאפשר חשיבה מחדש על סיוע הסכסוך ותהיה חלופה לרעיונות שהועלו עד כה.

מאמרי שער זה ממשיכים את ההתבוננות מעבר לניתוח מבני הכוח בחיפוש אחר מוטיבציות ופרקטיקות לכינון שותפויות וזהויות פמיניסטיות, במטרה להוביל שינוי חברתי במציאות המשברית. המאמרים והשיחה מראים כיצד פוליטיקת הזהויות מקבלת משמעויות נוספות בעיתות מלחמה ומשבר חברתי, דרך חוויה אפקטיבית עצימה שמתעוררת מתוך החרדה, הטראומה והטלטלה. יותר מכול, המאמרים והשיחה בשער זה ממחישים את המורכבויות הקונקרטיות בזירה הפמיניסטית המקומית, שנדרשת להתמודדות עם קונפליקטים זהותיים הנמצאים בלב ליבם של המשבר החברתי ומציאות המלחמה.

השער הרביעי והאחרון נקרא חיים פוליטיים במיקומי שוליים. תיאוריית ההצטלבותיות משמשת כלי אנליטי פמיניסטי מרכזי בבחינת החיים הפוליטיים של יחידים. היא בוחנת את האופן שבו צורות שונות של דיכוי, שליטה והפליה על בסיס גזע, מגדר, מעמד, נטייה מינית וזהויות נוספות, שזורות ביניהן ומשפיעות זו על זו, ובכך היא מאירה את המורכבות של חיים במיקומי שוליים. דגש אנליטי זה על מיקומים שונים ומציאויות שונות נמצא במתח עם הצורך להתאגד לפעולה פוליטית משותפת (Crenshaw 1991). מתח זה מועצם כאשר מצד אחד נותרת עמימות בעניין ההגדרה של הצטלבותיות, ומצד שני הקטגוריות

האמפיריות המגדירות את הסובייקט ההצטלבותי (intersectional subject) נותרות תמציתיות ומקובעות (Nash 2008).

לפיכך, יש צורך בפסיפס של נרטיבים ונקודות מבט כדי לחשוב מחדש על מרחבי הפעולה הזמינים לקבוצות המתמודדות עם שוליות מרובה. הידע הייחודי של סובייקטים במיקומי שוליים הכרחי בהתנגדות לפוליטיקה הדומיננטית, והוא מאפשר התנגדויות גלויות וסמויות למנגנונים של דיכוי. לכן, על המחקר והאקטיביזם הפמיניסטיים להתמקד ביצירת ידע זה ובהעברתו, כדי לחשוף חוסן, פעולה והתנגדות של יחידים וקבוצות במיקומי שוליים (Hill Collins *et al.* 2021). עם זאת, ניתוחים העושים שימוש בגישה זו צריכים להיות מודעים לשני אפקטים פוליטיים המלווים את הגישה ההצטלבותית. ראשית, עצם התיוג של קבוצות כשוליות מעצים את החלוקה וההפרדה החברתית. שנית, בעידן הפופוליסטי כוחות פוליטיים עשויים להשתמש בפגיעויות החברתיות באופן רטורי כדי לקדם פגיעה בזכויות של קבוצות המתמודדות עם שוליות מרובה (Oliviero 2018). כך, האתגר הטמון בתיאוריות אלו ובשימושים הפמיניסטיים בהן הוא למצוא את הדרך לנתח את המורכבות של יחסי הכוח וההשפעה שלהם על החיים במיקומי שוליים, לצד הבנת הכוליות והדינמיות שבחיים פוליטיים. המאמרים בשער זה מבקשים להתמודד עם אתגרים אלו במטרה לקדם חיים פוליטיים מגוונים המאפשרים פעולה, התמודדות והתנגדות של סובייקטים הצטלבותיים, והם מציעים נקודות מבט חדשות על מחקר, אקטיביזם והתערבות. התבוננות חדשה זו חושפת חלופות שיוכלו לערער על מבני הכוח, ליצור שותפויות ולכונן סובייקטיביות פוליטית פמיניסטית של קבוצות המתמודדות עם שוליות מעמדית, לאומית ומגדרית בישראל.

במאמרן "עבודה סוציאלית עם נערות מנוקדת מבט פמיניסטית: יצירת אקוסיסטם לנערות בישראל", מיכל קומם ואגת סולד מפתחות מודל של אקוסיסטם ככלי ליצירת מרחב מיטיב לעבודה עם ולמען נערות ונשים צעירות במצבי סיכון. מאמרן מתבסס על ניתוח שני מקרי בוחן של עבודת שדה בתחום העבודה הסוציאלית שהתקיימו בשנים 2008-2020, "נערות על המפה" ו"מרכז רותם". דרך ניתוח זה הן מציעות מודל לעבודה סוציאלית קהילתית המבוססת על חשיבה פמיניסטית. המודל נועד ליצור רשת של יחסי גומלין בין ארגונים, נשות מקצוע וחוקרות המבקשות להנכיח את הידע המשמעותי שיש לנערות ונשים צעירות עצמן, מתוך ערעור על מבני הכוח המתקיימים בדרך כלל במהלך עבודה עם צעירות המוגדרות בסיכון. מערכת מורכבת של אקוסיסטם המטפחת יחסי גומלין מיטיבים ושיתופי פעולה מאפשרת שגשוג של עבודה סוציאלית המבקשת להתאים את המענים והידע הקיימים לצורכיהן של צעירות, ובפרט של הנמצאות במצבי סיכון.

קול העולה ממיקום של שוליות מרובה מופיע במאמרה של אבתסאם ברכאת, "דמיון פוליטי והתמודדות נשים בנות מיעוטים עם הפליה על רקע

גזע־אתני בשוק העבודה: המקרה של נשים דרוזיות בישראל". ברכאת חושפת את ההתמודדויות הייחודיות של נשים דרוזיות בעלות השכלה אקדמית איכותית בשוק העבודה הישראלי. דרך ניתוח ההתמודדויות הללו, היא מדגימה את הפער בין הדמיון הפוליטי של נשים דרוזיות המתהווה מתוך חוויה של פריבילגיות, שמבוססת בעיקר על חוק גיוס חובה המוחל על הקהילה הדרוזית, ובין הדמיון הפוליטי של ההגמוניה היהודית, אשר למעשה מתייחסת לנשים אלו באופן מפלה. אתגור השיח הפוליטי־ביקורתי מערער את החוויה של נשים דרוזיות משכילות המשתלבות בשוק העבודה, כך שמתהווה דמיון פוליטי חדש והזדהות עם יתר הקבוצות הערביות החיות בישראל וסובלות מהפליה לאומית, גזענית ואתנית.

במסה "הרהורים לקראת רב־תרבותיות פמיניסטית" מתארת אסתי רידר אינדורסקי את תהליך התהוותה כסובייקט פוליטי פמיניסטי. תהליך זה התרחש מתוך מעגלי שיח עם נשים חרדיות ודרך מחשבה ביקורתית ביחס לתפיסות פמיניסטיות ליברליות המבקשת להתמודד עם רב־תרבותיות. מתוך נקודת מוצא המתייחסת לרב־תרבותיות כאל פוטנציאל להנצחת האי־שוויון המגדרי, רידר אינדורסקי מדגימה את התרחבות התופעה של הדרת נשים. היא מתארת את המאבק המשפטי לייצוג נשים במפלגות החרדיות מבעד למחיצה, אשר באופן סמלי ומעשי יוצאת ממרחב בית הכנסת אל מרחבים ציבוריים רבים נוספים. המאמר חושף את הפערים המשמעותיים בין האוכלוסייה הכללית לאוכלוסייה החרדית, המונעים מארגונים פמיניסטיים שאינם חרדיים להבין ולייצג את הצרכים הספציפיים של נשים חרדיות. כמו כן נחשף במאמר הידע הייחודי שיש לנשים חרדיות ביחס לתופעה של הדרת נשים. רידר אינדורסקי מצביעה על הצורך הדוחק לארוג חוט מקשר בין הקבוצות השונות הפועלות בזירה הפמיניסטית בישראל.

האתגרים הפמיניסטיים־אקטיביסטיים של נשים במיקומי שוליים הם נושא המסה האקטיביסטית של ספיר סלוצקר עמראן, "בין שותפות לאיכות: מסמנות ובונות מחנה בפמיניזם הסולידרי". המסה מציגה את תהליך הקמת תנועת "שוברות קירות", תנועת שטח פמיניסטית שהוקמה בשנת 2020 והתמקדה באקטיביזם לצמצום העוני והאי־שוויון. סלוצקר עמראן ממפה את האתגרים העכשוויים העומדים לפתחו של האקטיביזם הפמיניסטי בישראל, ובפרט זה המתמודד עם חיים בעוני. מתוך ניתוח הניסיון בשטח, המסה מציעה כלים פרקטיים לחיבורים בין תנועות וארגונים אשר עשויים לאפשר סולידריות בין קבוצות מעמדיות, אתניות ולאומיות שונות, במטרה לאגם משאבים וכוח. כלים אלו מעוררים מחשבה מחדש על מנהיגות נשית ועל אסטרטגיות פעולה אקטיביסטיות־פמיניסטיות זמינות שמאפשרות שימור עצמי של האקטיביסטית, הגנה הדדית בשדה פעולה אלים ומניעת שחיקה של תהליכי השינוי עצמם.

לא בכדי שער זה חותם את האסופה, שכן המסות והמאמרים הכלולים בו מתייחסים לאתגרים ולכיוונים השונים שהציגו השערים הקודמים. הכותבות בשער זה מדגימות הצטלבויות שונות, אך הן גם מייצגות את השוליות בחברה הישראלית. הן מציגות פרקטיקות ותפיסות שונות של סובייקטיביות פוליטית ואקטיביזם במיקומים חברתיים שונים.

משבר הוא אתגר. ככל שהמשבר דרמטי וכולט יותר, כך הצומת הופך לברור יותר. האם עלינו להיכנע לעוצמת האירועים ולקבל את משמעויות התהליכים המתרחשים כפי שהן? או שמא ביכולתנו להתאים את הכלים שבאמצעותם אנו מבינות את המציאות המשתנה? אסופה זו מבקשת לראות במשבר גם הזמנה לעדכן מחדש את תפיסות העולם, הנחות היסוד וההבנה שלנו את מה שנדרש כדי ליצור עולם טוב יותר. מאמרי האסופה והמסות הכלולות בה יוצאים מנקודת מוצא הגורסת שאין די בתפיסה ביקורתית המציעה ניתוח של תצורות כוח כדי להתמודד עם האתגרים העכשוויים הניצבים לפני השדה הפמיניסטי. יתרה מזו, המאמרים מבקשים להיחלץ מהקושי שאליו נקלעה החשיבה הפמיניסטית הביקורתית המתמקדת בפירוק המבנים ואינה מציעה חלופה להתמודדות פעילה בעולם. השפות התיאורטיות, הניתוחים האמפיריים והמסות באסופה שואפים להציע ארגז כלים פמיניסטי רחב שיאפשר זיהוי וניסוח של מרחבי וצורות פעולה עכשוויים.

תודות

ברצוננו להודות למכון ון ליר ולעומד בראשו, פרופ' שי לביא, על התמיכה המתמשכת בפרויקט ובפרסום האסופה. תודות לכל צוות ההוצאה לאור של המכון על הליווי המקצועי והמסור: לראשת ההוצאה רוגית טפירו, למפיקה האחראית הדר בן-יהודה ולמערכת המדעית של ההוצאה. תודה לעורך המדעי ד"ר עדו ליטמנוביץ' על הערותיו החשובות והמועילות, ולעורכת הלשון דפנה לביא על עבודתה המקצועית והיסודית. תודתנו גם לקוראות האנונימיות שתמו מתובנותיהן והעשירו את התוצר הסופי. אנחנו מודות לכל המשתתפות בסדנת המחקר "ארגז כלים ליצירת סובייקטיביות פוליטית פמיניסטית" ובכנס "ארגז כלים פמיניסטי בעת הזו" (דצמבר 2022). ולבסוף, תודה לכל הכותבות על השתתפותן בפרויקט המאתגר שפירותיו מוצגים באסופה זו.

רשימת המקורות

ישראל חופשית, 2023. "חינוך חופשי: מחקר – תוכניות חינוכיות חיצוניות הפועלות במסגרת הגפ"ן", עמותת ישראל חופשית, יולי.
 לומסקי-פדר, עדנה, ואורנה ששון-לוי, 2024. "השיח המגדרי החדש בצבא לאחר השבת השחורה", *קריאות ישראליות* 6, עמ' 32-37.
 קרוי-פרסלר, תאיר, ואורנה ששון-לוי, 2024. "מחלוקות מתמשכות, מאבקים עיקשים: יחסי מגדר עכשוויים בישראל", *קריאות ישראליות* 5, עמ' 357-389.
 רוזמרין, מירי, 2018. "פמיניזם ביקורת וסובייקטיביות פוליטית", *תיאוריה וביקורת* 50 (חורף), עמ' 457-474.

- Abu-Lughod, Lila. 2013. *Do Muslim Women Need Saving?* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Allen, Amy, 2016. *The End of Progress: Decolonizing the Normative Foundations of Critical Theory*, New York: Columbia University Press.
- Assiter, Alison, 2000. "Feminist Epistemology and Value," *Feminist Theory* 1(3), pp. 329–345.
- Brun, Georg, 2022. "Re-engineering Contested Concepts: A Reflective-equilibrium Approach," *Synthese* 200(2).
- Cavallero, Lucí, and Verónica Gago, 2021. *A Feminist Reading of Debt*, trans. Liz Mason-Deese, London: Pluto Press.
- Crenshaw, Kimberle, 1991. "Race, Gender, and Sexual Harassment," *Southern California Law Review* 65, pp. 1467–1476.
- Fassin, Didier, and Bernard E. Harcourt (eds.), 2019. *A Time for Critique*, New York: Columbia University Press.
- Fricker, Miranda, 2017. "Evolving Concepts of Epistemic Injustice," in Ian James Kidd, José Medina, and Gaile Margaret Pohlhaus (eds.), *The Routledge Handbook of Epistemic Injustice*, Abingdon, Oxon and New York: Routledge, pp. 53–60.
- Gago Verónica, 2020. *Feminist International: How to Change Everything*, trans. Liz Mason-Deese, New York: Verso.
- Gomes da Costa Santos, G., 2021. "Anti-Gender Politics and the Authoritarian Turn in Brazil," *Brasiliana: Journal for Brazilian Studies* 10(1), pp. 96–125.
- Graff, Agnieszka, and Elżbieta Korolczuk, 2022. *Anti-Gender Politics in the Populist Moment*, Abingdon, Oxon: Taylor & Francis.
- Grzebalska, Weronika, and Andrea Pető, 2018. "The Gendered Modus Operandi of the Illiberal Transformation in Hungary and Poland," *Women's Studies International Forum* 68(1), pp. 164–172.
- Harcourt, Bernard, E., 2020. *Critique and Praxis: A Radical Critical*

- Philosophy of Illusions, Values, and Action*, New York: Columbia University Press.
- Haslanger, Sally, 1999. "What Knowledge Is and What it Ought to Be: Feminist Values and Normative Epistemology," *Philosophical Perspectives* 13, pp. 459–480.
- Hemmings, Clair, 2012. "Affective Solidarity: Feminist Reflexivity and Political Transformation," *Feminist Theory* 13(2), pp. 147–161.
- Hill Collins, Patricia, 2019. *Intersectionality as Critical Social Theory*, Durham, NC: Duke University Press.
- Hill Collins, Patricia, Elaini Cristina Gonzaga da Silva, Emek Ergun, Inger Furseth, Kanisha D. Bond, and Jone Martínez-Palacios, 2021. "Intersectionality as Critical Social Theory," *Contemporary Political Theory*, 20(3), pp. 690–725.
- Jahn, Beate, 2021. "Critical Theory in Crisis? A Reconsideration," *European Journal of International Relations* 27(4), pp. 1274–1299.
- Jay, Martin, 2020. *Splinters in Your Eye: Frankfurt School Provocations*, London and New York: Verso.
- Kováts, Eszter, 2017. "The Emergence of Powerful Anti-Gender Movements in Europe and the Crisis of Liberal Democracy," in Michaela Köttig, Renate Bitzan and Andrea Pető (eds.), *Gender and Far Right Politics in Europe*, London: Palgrave Macmillan, pp. 175–189.
- Kováts, Eszter, and Andrea Pető, 2017. "Anti-Gender Discourse in Hungary: A Discourse without a Movement," in Roman Kuhar and David Paternotte (eds.), *Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilizing against Equality*, London and New York: Rowman & Littlefield International, pp. 117–133.
- Kuhar, Roman, and David Paternotte (eds.), 2017. *Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilizing against Equality*, London and New York: Rowman and Littlefield International.
- Levi, Yonatan, and Shai Agmon, 2021. "Beyond Culture and Economy: Israel's Security-Driven Populism," *Contemporary Politics* 27(3), pp. 292–315.
- Lonergan Eric, and Mark Blyth, 2020. *Angrynomics*, New York: Columbia University Press.
- Longino, Helen, 2010. "Feminist Epistemology at Hypatia's 25th Anniversary," *Hypatia* 25(4), pp. 733–741.
- Lorenzini, Daniele, and Martina Tazzioli, 2020. "Critique without Ontology: Genealogy, Collective Subjects and the Deadlocks of Evidence," *Radical Philosophy* 207, pp. 27–39.
- Mackenzie, Catriona, and Natalie Stoljar (eds.), 2000. *Relational*

- Autonomy: Feminist Perspectives on Autonomy, Agency, and the Social Self*, New York and Oxford: Oxford University Press.
- McNay, Lois, 2014. *The Misguided Search for the Political: Social Weightlessness in Radical Democratic Theory*, Cambridge: Polity.
- Mühlebach, Deborah, 2016. "Reflective Equilibrium as an Ameliorative Framework for Feminist Epistemology," *Hypatia* 31(4), pp. 874–889.
- Nash, Jennifer C., 2008. "Re-Thinking Intersectionality," *Feminist Review* 89(1), pp. 1–15.
- Norris, Pippa, and Ronald Inglehart, 2019. *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and the Rise of Authoritarian Populism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Oliviero, Katie, 2018. *Vulnerability Politics: The Uses and Abuses of Precarity in Political Debate*, New York: New York University Press.
- Pedwell, Carolyn, 2014. *Affective Relations: The Transnational Politics of Empathy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Puig de la Bellacasa, Maria, 2017. *Matters of Care: Speculative Ethics in More than Human Worlds* (Posthumanities, 41), Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Rebughini, Paola, 2018. "Critical Agency and the Future of Critique," *Current Sociology* 66(1), pp. 3–19.
- Rooney, Phyllis, 2012. "What is Distinctive about Feminist Epistemology at 25," in Sharon L. Crasnow and Anita M. Superson (eds.), *Out from the Shadows: Analytical Feminist Contributions to Traditional Philosophy*, Oxford: Oxford University Press, pp. 339–375.
- Vachhani, Sheena J., and Alison Pullen, 2019. "Ethics, Politics and Feminist Organizing: Writing Feminist Infrapolitics and Affective Solidarity into Everyday Sexism," *Human Relations* 72(1), pp. 23–47.
- Zerilli, Linda Marie-Gelsomina, 2005. *Feminism and the Abyss of Freedom*, Chicago: University of Chicago Press.